

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

V 2014 9

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

О ЖАНРИСТИЦИ (ГЕНОЛОГИЈИ) КАО ЛИНГВИСТИЧКОЈ ДИСЦИПЛИНИ

Апстракт: Аутор расправља¹ о говорним жанровима у руској лингвистици, о изворима и резултатима научних истраживања обављеним под том појмовном ознаком. Ослања се при томе највише на синтетички рад В. В. Дементјева. Закључује да је оснивач овога истраживачког правца М. Бахтин, а да је главнина истраживачких напора усредсређена на прелазни период између XX и XXI века. Дементјев истиче и резултате рада, али и извесне недоречености које би требало превазићи. Највећи недостатак види у немоћи да се дефинишу полазне позиције теорије и структурна основица истраживаног корпуса. На крају рада је пример рецептурног стила, на којем се показује како би се с лингвистичког гледишта могао дефинисати жанр.

Кључне речи: књижевни род, књижевна врста, жанр, жанристика/генологија – исказ, реченица, израз, структура – лингвистика, прагматика, теорија текста и дискурса.

1. М. Бахтин о говорним жанровима

1. Жанристика или генологија (руски термин је гендеристика) изникла је, као и наратологија, из књижевнотеоријских научних преокупација. Извор су јој пре свега настојања око проучавања родова и врста (РТК 1992: 368–371: 'Књижевни rodovi i vrste'). Теоретичари књижевности углавном су сагласни у тврдњи да постоје три основна рода, „лирски, епски и драмски“, и да се ови даље разлажу на врсте. Али у дефинисању ових нема јасноће ни прецизности: „Књижевни род – по мишљењу И. Тартаље (РКТ) [...] – представља најширу скупину књижевних дела са заједничким суштинским обележјима“, али се никако не даје објашњење тих обележја. „Књижевне врсте су – према

истом аутору – скупине књижевних дела с неким заједничким особинама које се код других књижевних дела не појављују“. Неинформативне су и једна и друга дефиниција, али се из недефинисаног општег фонда родова и врста издвајају тзв. једноставне форме (бајка, загонетка, пословица, шала), те 'Платонове врсте' (химна, тужбалица, дитирамб итд.). Могла би се, међутим, поставити једна теорија књижевних родова, ако не лингвистичка у ужем смислу, онда семиотичка. Наиме, као што су наратолози своја схватања засновали на Платоновој дистинкцији између чистог приповедања (diegesis) и подражавања или представљања (mimesis), тако се може поступити и овде. Но могућа је и нешто шире схваћена систематизација. По њој, приповедање је усмерено на предмет о којем се извештава, а драмско подражавање окренуто примаоцу поруче као тежња да сликовитошћу тај предмет учини јасним и лако схватљивим; с овога гледишта посматрано, поезија у

¹ Овај рад написан је у оквиру научног пројекта 178014, „Динамичка структура савременог српског језика“, који финансира Министарство за науку Републике Србије.

својој жижи има личност онога ко креира излагање као израз свог унутрашњег стања, доживљаја, става, преживљавања изазваног предметом излагања, или пак потребом да на примаоца остави утисак или сл. Трихотомија се своди на Билерову троврсну схему типова сигнификације (означавања): опис, апел, израз (Билер 1978: 28).

2. У Русији и земљама које су у совјетско доба и нешто касније гравитирале Русији, бар делимично, и бар у културној сфери живота – жанристика се из поменутог поетолошког језгра развила у самосталну дисциплину лингвистичке оријентације. Њеним родоначелником сматра се М. Бахтин, а крајем XX и у XXI веку привукла је велику пажњу теоретичара и истраживача практичара (Дементјев 2010). Бахтиново дело се, међутим, раслојава у два различита теоријска плана, настала у два различита периода: први чине радови из двадесетих и тридесетих година, а други они из познијег доба, дакле из доба зрелог Бахтиновог стваралаштва из друге половине XX века.

а) Бахтин изгледа за полазиште узима књижевну генологију, али нешто шире и нешто друкчије схваћену, јер нпр. помиње и роман као посебан уметнички жанр (Бахтин 1989: 23), а уз то примећује да се овај практично састоји од ужих јединица које такође заслужују назив жанра (Бахтин 1989: 81):

Роман дозвољава да се у његов састав укључе различити жанрови, како уметнички (уметнуте новеле, лирски комади, поеме, драмске сцене и сл.), тако и вануметнички (о свакодневици, реторички, научни, верски и сл.). У начелу, у конструкцију романа може бити укључен сваки жанр, и стварно је веома тешко наћи жанр који некад неко није укључио у роман [...].

Штавише, постоји нарочита група жанрова који у роману играју суштинску конструктивну улогу, а понекад одређују конструкцију целине романа, стварајући посебне жанровске врсте

романа. То су: исповест, дневник, путопис, биографија, писмо и неки други жанрови [...].

Ова Бахтинова експертиза разумљива је само под условом, прво, да прихватимо идеју о начелној вишеслојности жанра и постојању једноставних и сложених типова; и друго, о универзалности појма жанр, јер обухвата како уметничке тако и вануметничке типове структура. Прекорачење граница уметничких форми, и пренос термина на вануметничке жанрове, значило је битну промену у схватању природе жанра. Што смо рекли горе у вези с Билеровим погледима и њиховом односу према појму жанра, овде добија својеврсну потврду, уз примену термина не само на уметничке, тј. поетолошке, већ и на вануметничке, дакле на све лингвистички пертинентне јединице.

б) У радовима из двадесетих година XX века, нпр. у књизи о роману (Бахтин 1989), реч која чини структурну подлогу романа – Бахтин посматра не у статички схваћеним парадигматским и синтагматским односима, већ у сталној борби за опстанак у говорној комуникацији, где се судара, пресеца и укршта с другим речима. У први план избија енергистички и бихевиористички приступ какав ће касније заступати нпр. Остин (1986) и Серл (1991).

б1) Бахтин критикује традиционално схватање по којем језичке јединице егзистирају искључиво као чланови система језика (Бахтин 1989: 36):

Филозофија речи и лингвистика познају само пасивно схватање речи и то првенствено на плану заједничког језика, то јест схватање неутралног значења исказа, а не његовог актуалног смисла.²

² „Реч традиционалног стилистичког мишљења – гласи шири извод Бахтинових разматрања – познаје само себе (то јест, свој контекст), свој предмет, своју директну експресију и свој једини и јединствени језик. Другу реч, која се налази изван њенога контекста, она познаје само као неутралну реч језика, као ничију реч,

б2) Наведене интерпретације карактеришу Бахтинов приступ заправо као противтежу Десосировој искључивој окренутости језичком систему, и одричном ставу према говорној активности као предмету научне анализе (Со-сир 1969).³ Бахтин верује да реч живи у акцији, у говорном процесу, који је сталан и свеобухватан, и у којем се језички материјал обликује управо у току комуникације, у сусрету с предметом споразумевања, а и с другим речима, с којима се судара и бори за семантички простор и функционални примат:

Али свака жива реч се не супротставља једнако свом предмету: између речи и предмета, речи и личности која говори, слаже се чврста, често тешко проходна средина туђих речи о истом предмету, о истој теми. И реч се може стилски индивидуализовати и обликовати баш у процесу живог узајамног дејства са том специфичном средином.

б3) Индивидуализација и обликовање језичких јединица дешава се управо 'у процесу живог узајамног дејства'.⁴

као обичну говорну могућност. Директна реч, како је схвата традиционална стилистика, у својој оријентисаности на предмет наилази само на отпор самога предмета (на његову неискрпивост у речи, на његову неизрецивост), али она се на свом путу према предмету не сучава са суштинским и разноликим противдејством туђе речи. Нико је не омета, нико је не оспорава.“ (Бахтин 1989: 31).

³ По Десосирову учењу (1969: 18), „треба се [...] поставити на терен језика и узети језик за норму свих манифестација говора“.

⁴ Насупрот, дакле, Десосировом схватању, говор је медиј индивидуализације, тј. издвајања јединице из масе и њене идентификације као носиоца одређених посебности у односу на друге. Овакав став подсећа у неку руку на Фолслеров идеализам, али уз замену психологистичке и индивидуалистичке интерпретације енергистичком и колективистичком. Фолслер (1904: 42; Симић 1997: 263–266) на следећи начин излаже своје идеје: „Човек пројектује свој сопствени дух на ствари. Његов говор је индивидуална активност упућена на упознавање сопствених могућности: фантазија, интуиција, естетско стваралаштво, – а не садржи ни сенку неког логичког елемента.“

Живот језика одвија се у говорној пракси, и као да не прекорачује њене границе (Бахтин 1986: 32)⁵:

Пробијајући се ка своме смислу и својој експресији кроз туђу језичку и вишеакценатску средину, бивајући у складу или нескладу са њеним различитим моментима, у том дијалогизованом процесу реч може обликовати свој стилски облик и тон.

Реч како је види Бахтин живи реалним животом у сталном процесу друштвене комуникације, бескрајне и безбројне по остварењу. Реч за Бахтина није статичка виртуелна форма у којој је наталожено искуство, сажета маса комуникацијских тематских микројединица у виду семантичког пуњења које одређује тематску подлогу и правце деловања речи као преносника поруке. Она има вид и дух индивидуалног исказа, суоченог с другим јединицама истога реда. Све што према Бахтину остаје ван индивидуалне свести и лебди у говорној атмосфери, усмеравајући лет речи од једне до друге употребе, чини само амбијентални оквир у којем она живи, а ова у свом лету дотиче предмет споразумевања, некако га штити од распада у ковитлацу многогласја којим је са свих страна засипана новим осветљењима и затамњењима, и у неком виду ипак доноси адресату као смислену поруку. Тако схваћена реч разложена је и сама у том многогласју заправо на безброј међусобно у начелу функционално сагласних варијаната, али структурно често разноликих, чак каткад и супротстављених, од којих је саткано јавно комуницирање. Индивидуални исказ, који чини животом ткиво речи, само је једна честица тога друштвеног процеса који би се условно могао назвати комуникацијом, дијало-

⁵ Слично читамо и у књизи *Марксизам и филозофија језика* (Бахтин 1980: 20): „[...] реч се дословно прокрада у свако узајамно деловање и сваки узајамни однос људи: у радне односе, у идеолошку комуникацију, у случајне животне контакте, политичке односе и др.“

гом како га назива Бахтин. Индивидуални исказ је појединачан и непоновљив, па стога и неописив и некласификабилан.

г) Управо реч у лету између предмета и учесника у споразумевању, принуђена да се пробија кроз сплетове многогласја друштвеног општења које је стална и вечито обновљива појава – представља према Бахтину значајан и активан чинилац лингвистичког живота људи, и језика као појаве (1989: 31–32):

Живи исказ, осмишљено настао у одређеном историјском тренутку у друштвено одређеној средини, не може а да не повреди хиљаде живих дијалогских нити које је око одређеног предмета исказа изаткала друштвено-идеолошка свест, не може да не постане активни учесник друштвеног дијалога.⁶ Она и настаје из њега, из тог дијалога, као његов наставак, као реплика, а не прилази предмету однекуд са стране.

д) Једино што се може означити као носилац релативне стабилности лингвистичких форми – јесте сам предмет комуникације, многократно осветљен смислом и проверен успехом комуникацијских подухвата којима је стално изложен:

⁶ По ономе што пише у књизи о филозофији језика (Бахтин 1980: 21), видно је да Бахтин овај дијалогски медијум изједначује с друштвено-психолошким амбијентом: „Друштвена психологија и јесте, пре свега, она стихија разноликих говорних аката која са свих страна заплускује све устаљене форме и врсте идеолошког стварања: кулоарске разговоре, размену мишљења у позоришту, на концерту или на различитим друштвеним скуповима, сасвим случајне разговоре, начин вербалног реаговања на животне и свакодневне поступке, унутрашњи говор којим се долази до свести о себи и сопственом положају и др. Друштвена психологија дата је превасходно у најразноврснијим формама 'исказа', у форми малих говорних жанрова, унутрашњих и спољашњих [...]. Сви ти говорни акти спрегнути су, наравно, с другим типовима знаковног испољавања и интеракције – с мимиком, гестикулацијом, условним радњама и т. сл.“

Јер свака конкретна реч (исказ) налази предмет према коме је оријентисана, увек, тако рећи, већ проказан, оспорен, оцењен, обавијен копреном која га затамњује или, напротив, светлошћу већ речених туђих речи о њему. Он је обавијен и прожет општим местима, гледиштима, туђим оценама, акцентима. Оријентисана на свој предмет, реч улази у ту дијалогску узнемирену и напету средину туђих речи, оцена и акцената, уплиће се у њихове сложене узајамне односе, са њима се стапа, од других се одбија, са трећима се сече; све то може обликовати реч, таложити се у свим њеним смисаоним слојевима, учинити сложеном њену експресију, утицати на читав стилски облик.

3. Тако је Бахтин мислио у својим првим радовима. Но, у каснијим текстовима, сусревши се вероватно управо с проблемом споразумевања, ипак се освешћује пред проблемом споразумевања, које није могуће у *ad hoc* формама, већ зависи не само и не у првом реду од поновљивости и сталности тематских целина већ од уопштених и друштвеном праксом оверених облика, и традицијом утврђених општих значењских формација. Реч у акцији, дакле исказ, функционално је пертинентна само ако је усклађена с неким регуларним и у крајњој линији типизираним формама комуникације – слично као што је језик систематизован и састављен од типизираних форми. Те типизирани, или боље рећи типске форме, Бахтин назива жанровима (Бахтин 1996: 181; Дементјев 2010: 85):

Ми говоримо искључиво /у/ одређеним говорним жанровима, тј. сви наши искази изграђени су по одређеним и релативно устаљеним типским облицима. Ми владамо богатим репертоаром усмених (и писмених) жанрова [...] Чак и у крајње слободном и необавезном говору ми изливамо нашу реч по одређеним жанровским облицима, каткад шаблонизираним и клишираним, каткада гипкијим, савитљивијим и продуктивнијим [...] Говорни жанрови дати су нам исто тако као што нам је дат матерњи језик.

Говорни жанр има свој смисао и научно оправдање уколико се односи на

утеловљење значењских форми у језичким формама, и уколико прати нит устаљивања и типизације тако насталих биполарних значењско-формалних говорних ћелија које чине један слој регулативне подлоге говорне активности. За разлику од уметничких жанрова, који по свој прилици имају естетски карактер и функцију, говорни жанрови очито и јесу просто формализовани типови исказних форми – функционално релевантни као облици у којима се одвија споразумевање.

4. Развијајући даље своје мисли, Бахтин долази до схватања да је жанр регуларни резултат структурне типизације и систематизације исказних форми (Бахтин 1996: 159; Дементјев 2010: 34):

Сваки посебан исказ стварно је индивидуалан, али свака сфера употребе језика изграђује своје релативно устаљене типове таквих исказа, које ми називамо жанровима.

’Релативно устаљени типови’ не могу бити ништа друго већ статичке структуре одређених врста и особина, па је структуралистичка теоријска подлога генолошких истраживања, како их схвата Бахтин у познијим радовима – јасна. Као што је јасна и општа лингвистичка и функционално стилистичка оријентација његова. Жанр је тип исказа условљен ’сфером употребе језика’.

5. Бахтин и директно поткрепљује тезу о систематичности како језика тако и жанра, тврдећи да међу њима постоји својеврсна еквиваленција (Бахтин 1996: 159; Дементјев 2010: 87):

Форме језика и типичне форме исказа, тј. говорни жанрови, јављају се у нашем искуству и у нашој свести заједно и у тесној узајамној вези [...] Говорни жанрови организују наш говор скоро исто тако као што га организују граматичке форме (синтаксичке)“ (Бахтин 1996: 159; Дементјев 2010: 87).⁷

⁷ У интерпретацији В. В. Дементјева (2010: 87), генерирање (употреба) говорног жанра, према Бахтину, настаје овако: на почетку се

Жанр, наравно, неће бити еквивалент језичких форми, већ алтернативни систем апстрактних образаца по којима се граде сложенији говорни облици типа (вишечланих) исказа или сл.

6. Али оставивши појам исказа недефинисаним, Бахтин губи могућност и да дефинише жанр ако су ова два појма доведена у непосредну везу. У тами остаје и дефиниција исказа и жанра, тако да је њихова идентификација као јединица – тешко остварљива, па то ствара несигурност у акцептирању и неповерење у вредност истраживања о жанру. Бахтин даје доста неодређену инструкцију како утврдити конкретно идентитет исказа као лингвистичке појаве (Бахтин 1996: 178; Дементјев 2010: 44). Једини моменат који му се чини прецизно одредљивим јесу границе исказа, и то једино у дијалошкој речи:

Границе сваког конкретног исказа као јединице говорног општења одређују се сменом говорних субјеката, тј. сменом говорника. Сваки исказ – од кратке реплике (састављене од једне речи) свакодневног дијалога до великог романа или научног трактата – има такорећи апсолутни почетак и апсолутни завршетак: до његовог почетка искази других, од његовог краја искази других којима се одговара на поменути исказ [...].

појављује замисао. С једне стране, она одређује предмет говора и његове границе, предметно-смисаону исцрпност, и усаглашава се с предметом говора као субјективни моменат исказа с објективним – у недељиву целину, која се јавља као тема говорног жанра. С друге стране, мишљу се одређује избор жанровске форме: „Тај се избор одређује специфичношћу дате сфере језичког општења, предметно-смисаоним (тематским) усаглашавањима, конкретном ситуацијом говорног општења, персоналним саставом његових учесника итд.“ Затим долази обратни утицај: замисао се сама коригује одабраним жанром, „усаглашава се и развија у одређеној жанровској форми“. У резултату тога узајамног утицаја граде се стил и композиција. Упоредо с тим моментом тече други, експресивни, тј. „субјективно-емоционални оценски однос према предметно-смисаоном садржају свог исказа“ (Бахтин 1996: 187–197). Експресија такође врши утицај на стил и композицију.

Ако прихватимо ту солуцију, онда добијамо прилику да стигнемо до појма минималног исказа као основне јединице говорне речи – и јединице из које се на овај или онај начин обликује жанр: То је структура са апсолутним почетком и завршетком. Ако је апсолутност овде оваплоћена у ћутању, онда је почетак и крај исказа заправо обележен ћутањем, тј. одсуством говорне активности.

7. Узгред нам ваља поменути и Бахтинову дистинкцију исказ–израз (Бахтин 1989: 93):

Али шта је израз?

Његова најпростија и најгрубља дефиниција је оваква: нешто што се на овај или онај начин оформило и одредило у психи појединца и што се споља објективнише за друге помоћу неких спољашњих знакова.

Исказ је усмерен на предмет споразумевања, дакле на нешто што постоји ван психолошког и језичког поља и утиче на формирање поруке. Израз се, међутим, односи на ентитет формиран у психи појединца, независно од вањских момената. Ми бисмо рекли, релативно независно, јер мисао и психолошки став не постоје потпуно херметизовани од вањског света, али човек располаже моћима да активира свест, контролише или регулише унутрашње духовне потенције и формира сопствену слику о предмету споразумевања, да је обавије својим вољним, емоционалним и другим аурама, и тако прерађену уобличи у поруку или конотативну пратњу поруке. Израз би био резултат активног психичког става говорника према предмету поруке или према адресату.

2. Постбахтинска истраживања

1. Према мишљењу савремених руских гендериста (Дементјев 2010: 8), теорија жанрова за извориште, бар делом, има Бахтинова схватања: „Нема сумње да је 'комуникативно' проучавање го-

ворних жанрова у његовом савременом виду [...] засновао Бахтин: комуникативна природа жанра директно произлази из самог појма говорног жанра као облика у који се уливају 'живи' искази (тј. он је утопљен у реалну ситуацију општења 'говорника' и 'другог').“ Али су данашња проучавања жанра веома разноврсна: „дискурсивна, текст-лингвистичка, реторичка, стилистичка и прагматичка“ (Дементјев 2010: 10).⁸

2. Делом се у научној активности тога смера истраживачи придржавају почетних Бахтинових погледа. На тој линији: „[...] говорни жанрови се посматрају у крајњој инстанци као појаве принципски супротстављене језичким појавама [...] у дефиницији жанрова коју даје К. Ф. Седов (1988: 11), видљиво је да се језичким моментима придаје споредна, потчињена улога [...] И у томе је, по нашем мишљењу, главни недостатак прагматичке жанристике“ (Дементјев 2010: 54). Структурализам је у међувремену достигао високе резултате у лингвистици, па и у другим дисциплинама, тако да је системност језика постала примарна преокупација науке о језику и сродним појавама. И уколико се желело прићи говорним појавама, није се могло друкчије прићи него из правца његове евентуалне системности. Зато и генологија или жанристика напушта екстремне антидесосировске и антиструктуралистичке позиције. Бахтин у свом позном раду о жанровима (Бахтин 1996: 192) о томе пише сасвим помирљиво, што В. В. Дементјев (2010: 92) овако представља:

⁸ Изгледа да је почетак XXI века означио кулминацију говорне генологије, и да се отада осећа стагнација у интересовању стручњака за ову врсту истраживања. „Рачунајући по броју радова 2002. до 2005. – интересовање за говорне жанрове постепено се смањује [...] јер их потискују когнитивистичка и лингво-културолошка истраживања [...]“ (Дементјев 2010: 249).

За осмишљавање говорних жанрова као средства за формализовање комуникације суштинско је поимање говорних жанрова као прелаза између језика и говора. С једне стране, жанрови нису комуникација, већ њене форме; с друге стране, то су форме говорне речи, мада у њима има много стандардног. Говорни жанрови, према томе, нису језик, али 'нису сасвим' ни говор; они су прелазна појава са хибридним својствима. Жанр је јединица тако високог нивоа на којем се потиру границе језика и говора. Жанрови чине прелазну зону између језичке системе отуђене од човека и њеног реалног искоришћавања.

Жанр се више не представља као процес у којем речи обављају споразумевање, и истовремено као попрште на којем се оне сударају, преслојавају и укрштају, испољавајући своје индивидуалне особености. Жанр је статичка чињеница формалног нивоа 'на којем се потиру границе језика и говора'.

3. Иако жанр није језик, он се често посматра као апстрактна структура еквивалентна језичким појавама (Дементјев 2010: 101):

Дакле, кључна особеност језика лежи у томе што он чини системску основицу говорне речи.

Говорни жанрови организују говорну комуникацију – а то је такође системска основа говорне речи.

Тим начином, основна линија њихове сличности, јесте уређеност, системност, формализација, кодирање.

4. У синтетичком прегледу В. В. Дементјева (2010: 10, 13), гендеристика се изједначаје с теоријом дискурса: „[...] у довољно широком схватању говорног жанра – теорија говорних жанрова фактички се изједначава са основним поставкама дискурсивне теорије (= теорије дискурса?, Ј. Ј. С.), чији главни задатак и суштинска идеја јесу: истраживање и осмишљавање дискурзивне системности“.

Један од главних теоријских проблема говорних жанрова јесте истраживање и осмишља-

вање облика и видова системности или регуларности говорне речи, а такође и испитивање оних аспеката или параметара текстовно-говорног општења који су подложни регулацији (у којима је оријентација омогућена говорним жанровима). На тај начин први главни теоријски и практични проблем говорних жанрова у непосредној је вези са једним од најактуелнијих питања савремене лингвистике говорне речи, говорне комуникације, социолингвистике – са питањем параметризације говорне речи, која подразумева значајне параметре ситуације споразумевања и њихову везу и узајамну условљеност [...].

Појам жанра у том односу укључује се у јединствену парадигму са читавим низом језичких и говорних феномена који се проучавају у другим лингвистичким дисциплинама и имају (како се обично узима у одговарајућим дисциплинама) друкчију говорно-комуникативну природу: то су у првом реду исказ, говорни / комуникативни / илокутивни акт, а такође интеракција, дијалогско јединство, хиперфразна јединица, говорни ход итд.; даље, то су говорни / комуникативни (прост и сложен) догађај, поступак и сл.; треће, (функционални) стил, тоналност говора и др.; и на крају, оквир, (комуникативни) концепт, когниција.

Дементјев, у ослонцу на Бахтина, тврди да жанр у основи није ништа друго до „одређена врста исказа“. Али остајући при Бахтиновом прешироком поимању исказа, није могуће прецизно одредити његову природу као лингвистичке, прагматичке или какве друге јединице која би се дала идентификовати, дефинисати, класификовати итд., дакле подрвгнути доследном научном третману. Стога он у категорију жанра сврстава разнородне појаве: „[...] унутар општег подручја уметничких говорних жанрова још у антици су се издвајали роман, повест, прича и сл.; унутар нпр. дисхармонијских фатичких жанрова – скандал, свађа, разјашњење односа; повољно емоционално делујућих: шала, комплимент, похвала“ (Дементјев 2010: 14).

5. Лингвистички оријентисани теоретичари – према Дементјеву – препознају минимални исказ као базичну

структуру од које би се могло поћи у утврђивању структуре жанра, а исказ дефинишу у крајњој линији као двочлану реченицу:

Међу најефикасније лингвистичке аспекте проучавања жанра помоћу лингвистичких модела спадају пропозиционалне (локутивне – у терминологији говорних актова) особености лексичких, фразеолошких и синтаксичких јединица, од којих се граде жанровски оформљени искази; другим речима, у први план избијају реченице које се употребљавају у овом или оном говорном жанру: „[...] проучавање говорног деловања људи често се преобраћа [...] у проучавање реченичних типова – у проучавање оних типова реченица који су карактеристични као оруђа одређеног жанра“ (Вјежбицка 1997: 101; Дементјев 2010: 97).

Појам 'жанровски оформљених исказа' даје неку перспективу за успостављање везе између лингвистичких форми у ужем смислу и жанровских. Али тај појам захтева прецизније дефинисање да би био употребљив.

6. И уопште, синтакса тешко да даје поуздане индикаторе за идентификацију жанра. Зато неки истраживачи покушавају искористити искуства структуралне семантике, пре свега тзв. компонентијалну анализу:

Методологија компонентијалне анализе активно се примењује у етнографији говора, где се осам рубрика комуникативног догађаја обележавају помоћу акронима *Speaking: situation, participants, ends, act sequence, cue, instrumentality, norms, genres* – ситуација, учесници (адресант, адресат, аудиторијум), оцена ефективности говора, ход догађаја, кључ, инструментаријум (језик, дијалект, стил), норме и жанрови (час, заседање суда, црквена литургија и сл.) (Хајмс 1980: 38; Дементјев 2010: 104).

Тешко да ће овако разнородни агрегат у себи делом противречних појава моћи послужити као полазиште за изградњу јединствене теорије жанра.

7. Блиска компонентијалној јесте и теорија маркера, пореклом из фоно-

логије и учења о дистинктивним обележјима.

а) Т. В. Шмељова утврђује постојање релевантних 'жанровских маркера' и покушава да их психолошким методом препознавања од стране испитаника примени у карактерисању жанровских јединица и жанровских врста (Шмељова 1997: 89; Дементјев 2010: 107):

'Анкета' Т. В. Шмељове, садржи седам тачака или 'жанрообразујућих маркера', неопходних и довољних, по мишљењу ауторке, за познавање, карактеризацију и конструисање говорних жанрова: 'комуникативни циљ жанра', 'концепција аутора', 'концепција адресата', 'догађајни садржај', 'фактор комуникативне прошлости', 'фактор комуникативне будућности', 'језичко остварење'.

б) На основу тога ауторка покушава извршити класификацију жанрова. Разликује четири типа форми (Шмељова 1997: 91–92; Дементјев 2010: 108):

- информативни, чији су циљ различите информативне операције [...]
- императивни, чији је циљ изазвати остварење/неостварење догађаја [...]
- етикетни (перформативни), чија је сврха остварење посебног догађаја (извињење, захвалност, поздрав, саучешће итд., све до одрицања од престола) [...]
- оценски, са задатком: изменити осећај саговорника, поредећи његове поступке, стање и све друге манифестације са скалом вредности датог колектива.

8. „Несумњиво је за општу типологију жанрова – мисли Дементјев тим поводом, али не упуштајући се у идентификацију 'компонената' или 'маркера' или било којих других критерија (2010: 13) – од битне важности подела на уметничке и неуметничке, писмене и усмене, монолошке и дијалошке, просте и сложене (критериј сложености може при томе суштински варирати [...]), директни и индиректни (за индиректност се може исто рећи као горе), спонтане и

реторичке, персоналне и ритуално-институционалне [...] Како видимо, типологија жанрова у неком смислу тежи томе да се изједначи са класификацијама дискурса [...].“

а) За пример Дементјев наводи структурну класификацију: „Примером простог говорног жанра могу се сматрати саопштење, похвала, поздрав или молба. Комплексни жанрови састоје се заправо од компонената које се одликују релативном завршеношћу и представљају саме жанрове одређеног типа“ (Федосјук 1997а: 63).

б) А. Вјежбицка (1997: 103–102; Дементјев 2010: 156), таксативно и без посебног увида у особености, издваја следећих 38 врста жанрова у пољском: питање, молба, наредба, претња, упозорење, дозвола, захвалност, поздрав, саучешће, извињење, комплимент, похвала, жаљење₁, жаљење₂, говор, предавање, популарно предавање, извештај, разговор, дискусија, спор, свађа, успомена, мемоари, аутобиографија, дневне белешке, протокол, објашњење, саопштење, објава, циркулар, инструкција, шала, анегдота, флерт, здравица, пријава, сведочење.

в) Дементјев (2010: 177) представља и поделу жанрова по критеријуму праве и неправе комуникације: „Да објаснимо [...] карактер неправе комуникације [...], помоћи ће нам следећи пример:

Can you open the door? 'Ви можете отворити прозор?'

Наведени исказ сврставамо у неправу комуникацију по томе што се упитна форма⁹ употребљава у говорном акту који представља деловање на адресата (тип илокутивних говорних актова). У језику је категорија подстицаја мање или више конвенционално утврђена уз помоћ облика императива, а кат-

када инфинитива (Встать! Открыть окно!), или перформатива (Молим Вас, да отворите прозор). Упитна форма, забележена у нашем примеру, утврђена је у облику питања [...].“

3. Закључне напомене

1. Тежња генолошких истраживања интердисциплинарним релацијама произлази најпре из основне концепције – поетолошко-лингвистичке, а затим и из стварности разноврсних усмерења данашњих истраживачких покушаја. И сами теоретичари истичу тај моменат: „[...] предмет жанристике нема строго оцртаних граница [...]: он није ограничен исказом (текстом), већ искорачује у област комуникације у правом смислу речи, социјалне узајамности комуниканата“ (Салимовски 2002б: 52; Дементјев 2010: 152).

2. В. В. Дементјев са осећањем унутрашње инсатисфакције утврђује извесну немоћ жанристике да прецизно одреди и дефинише свој предмет и истраживачку методологију: „Активно разврставање, увид и систематизација говорних параметара, свакако, рађају наду у појаву стварне теорије системне речи. Ипак, остају нерешени проблеми као: у ком је степену утврђена системност жанровска; који су управо параметри релевантни за жанрове, а не за друге (алтернативне) врсте системности итд.“ (Дементјев 2010: 122).

3. Незадовољан је синтетичар и тиме што генолози не налазе другог ослонаца него се морају обратити лингвистичком појму исказа као основној јединици и полазној структури жанристике: „[...] потребна нам је шира јединица анализе од појединачног исказа [...] Ми признајемо да постоје правила која управљају исказом. На вишем нивоу систематизације можемо само нејасно препознати правила којима су регулисани животни жанрови“ (Холквист 1997: 30–31; Дементјев 2010: 150).

⁹ Интенционални тип који се може објаснити као изражавање потребе за информацијом.

4. Додатак – један пример

1. Идеја о правој и неправој комуникацији врло је плодна не само у генолошким истраживањима већ и у лингвистици уопште. То је широко поље употребе језика о којем се мало пише, и ми овде не можемо дубље залазити у проблеме, него ћемо само навести пример тзв. рецептурног стила (Стојановић 2007), и то само у непосредној употреби у медицинском жаргону¹⁰:

Како се PROBIOTIC употребљава?

Уобичајена доза за одрасле и децу је 1 капсула дневно, независно од obroка.

Уколико дете не може да прогута капсулу, капсулу отворити и садржај размутити у малој количини воде или неког напитка.

Како се чува PROBIOTIC?

Чувамо га на собној температури, заштићен од влаге.

Чувајте ван домашаја деце.

Текст је у облику питања и одговора, дакле на најједноставнији и најтранспарентнији начин даје инструкције о поступању с препаратом.

а) Почећемо од потоњег исказа, који обликом императива 'чувајте' износи захтев произвођача о поступку за очување безбедности деце, јер претеране количине било којег средства, и најблажег, могу бити штетне, па и опасне. Другим лицем множине отвара се перспектива колективности и опште узајамности међу учесницима у комуникацији, и тако ствара пријатан угођај.

б) Презентом 'чувамо' потпуно је, као неком завесом, прекривена нота захтева и створен осећај као да се прича о нечем што је 'тако', а исказ само описује ситуацију, без претензија на наредбо-

давност. Првим лицем множине адресат је додатно уведен у исти колектив с пошљаоцем, па је утисак да они то заједно и договорно чине, без и најмањег притиска са било чије стране.

в) Инфинитиви 'отворити' и 'размутити' сугеришу сасвим друкчији поглед на поступке око препарата и сасвим друкчију, званичну и безличну атмосферу, где адресат треба да беспоговорно следи инструкције.

г) Друкчије је опет у првом исказу, који наредбодавну суштину захтева прикрива иза потпуно неутралног описа предмета, искључујући чак и глагол који би опомињао на потребу или неопходност поступања с препаратом: „Уобичајена доза је [...]“.

Само у последњем, тј. првом анализираном случају инструкција алудира на потчињавање воље адресата захтеву пошљаоца – има дакле инструктивно-императивни смисао који директно одговара интенцији исказа. Сви остали облици на неки начин су обавили смисао у друкчији тип исказивања, ублажили га или сасвим потисли у позадину комуникације. Ако описану варијацију желимо посматрати као смену жанрова – онда ће постати јасан карактер и функција жанра: то је језички мотивисана типска организација смисла исказа, која може бити у директној вези с предметом комуникације, бити адекватан денотативни исказ, или се пак разилазити с њим, бојећи га разнобојним конотацијама. Конотативност, како је овде схваћена, несумњиво долази од наталоженог ранијег искуства употребљене језичке грађе, која својим одсјајима оживљава или умртвљује исказ, додајући му сплет асоцијација из дијалошког амбијента како би рекао и како га схвата М. Бахтин.

2. Жанр, по овоме судећи, ваља посматрати као апстрактни појам језичког система који учествује у (споредним, дакле конотативним, и уопште стилистич-

¹⁰ PROBIOTIC – Ивачић и синови. Пример је формално благо измењен (наравно, уз потпуно очување смисла текста), да би се показале разноврсне могућности обликовања исказа.

ким или сл.) аспекта организације стилских обележја говорне материје, тј. у изградњи стилистике конкретних облика комуникације. Факат што се комуникација одвија на релацијама између пошиљаоца, адресата и предмета споразумевања – битно утиче и на сам процес споразумевања, а свакако и на изградњу облика помоћу којих се оно обавља уопште, па и у жанровском погледу.

Литература

1. Бахтин, Михаил (1980), *Марксизам и филозофија језика*, Београд: Нолит – Сазвежђа.
2. Bahtin, Mihail (1989), *О роману*, Београд: Nolit.
3. Бахтин, Михаил (1996), „Проблема речевих жанров“, *Работ 1940-х – начала 1960-х годов – Собр. соч.* 5/5: 167–184.
4. Wierzbicka, Ana (1983), *Genry towu. Text i zdanie (Zbiór studiów)*, Wrocław.
5. Вежбицкая, Ана (1996), *Язык. Культура. Познание*, Москва: Знак.
6. Вежбицка, Ана (1997), „Речевые жанры“, *Жанры речи* 1: 112–123.
7. Дементьев, Вадим Викторович (2010), *Теория речевых жанров*, Москва: Знак.
8. Јовановић, Јелена (2001), *Поетска граматика Васка Поне*, Београд: НДСЈ.
9. Austin, John Langshaw (1986), *How to do Things with Words*, Oxford 1962. – Превод: Џ. Л. Остин, *Како деловати речима*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
10. РКТ (1992), *Речник књижевних термина*, друго, допуњено издање, ур. Драгиша Живковић, Институт за књижевност и уметност у Београду, Београд: Нолит.
11. Салимовский, Алвин (2002), „Есть ли у жанроведения границы в пределах коммуникативной лингвистики?“, *Жанры речи* 3: 49–63.
12. Седов, К. Ф. (1988), „Анатомия жанров битового общения“, *Вопросы стилистики* 2: 8–21.
13. Searle, John (1991), *Speech Acts. An Essay on the Psychology of Language*, Cambridge, Cambridge University Press 1969/1974. – Превод: Џон Серл, *Говорни чинови*, Београд: Нолит.
14. Симић, Радоје (1997), *Увод у филозофију стила*, 2. изд., Београд: Универзитет у Београду.
15. Стојановић, Андреј (2007), „Рецептурни стил српскојезичне научне литературе XVIII века“, *Стил* 6: 51–61.
16. Федосюк, М. Ю. (1997а), „Нерешенные вопросы теории речевых жанров“, *Вопросы языкознания* 5: 58–72.
17. Федосюк, М. Ю. (1997б), „Исследование средств речевого воздействия и теория жанров речи“, *Жанры речи* 1: 115–128.
18. Flaker, Aleksandar (2011), *Period, stil, žanr*, Београд: Службени гласник.
19. Vossler, Karl (1904), *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft*, Heidelberg.
20. Хаймс, Д. Х. (1975), „Этнография речи“, *Новое в лингвистике* 7: 33–47.
21. Шмелева, Татьяна (1997), „Модель речевого жанра“, *Жанры речи* 1: 82–95.

ON GENREISTICS (GENEALOGY) AS A DISCIPLINE OF LINGUISTICS

Summary

This paper deals with 'speech genres' in Russian linguistics, as well as the sources and results of scientific research conducted within the concept. Thereby, most of the paper relies on the synthetic work of V. V. Dementiev. It concludes that the founder of this direction in research is M. Bakhtin and that most of the research efforts are focused on the transit period between the 20th and 21st centuries. Dementiev points out both the results of the work and certain inconsistencies that should be overcome. The greatest obstacle is observed in the incapacity to define the starting points of the theory and structural principle of the research corpus. At the end of the paper, there is an example of the 'recipe' style, through which it is shown how 'genre' could be defined from a linguistic point of view.

jelenajo@bitsyu.net